

O różnorodności sposobów skalowania postaw wobec historii

KRZYSZTOF PIRÓG, KRZYSZTOF MALICKI

Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski*

Artykuł „Wymiary postaw wobec historii” (Rycielska i Rycielski, 2016) przeczytaliśmy z dużym zainteresowaniem. Louis Leon Thurstone już w trzeciej dekadzie XX w. zauważył, że „postawy można mierzyć”¹. Stwierdzenie Thurstone’a można uzupełnić refleksją, że „postawy można mierzyć na wiele różnych sposobów”, nawet jeżeli wykorzystuje się do tego celu tę samą bazę danych zebranych w ramach jednego projektu badawczego. Zakres *Badania postaw młodzieży szkół ponadgimnazjalnych wobec historii Polski XX w.* był na tyle szeroki, że pozwolił na zebranie bogatego materiału empirycznego z dużą liczbą zmiennych, co umożliwił agregację oraz analizę danych na różne sposoby. Mając tego świadomość na potrzeby wykonania analiz w artykule „Postawy uczniów szkół ponadgimnazjalnych wobec przeszłości i historii Polski XX w.” (Malicki, Piróg, 2016a) oraz w monografii *Postawy młodzieży ponadgimnazjalnej wobec przeszłości i historii Polski XX wieku* (Malicki i Piróg, 2016b), zastosowaliśmy dwa modele skalowania postaw. Pierwszy z nich opierał się na koncepcji doświadczania historii w życiu codziennym, zaproponowanej przez Andrzeja Szpocińskiego zainspirowanego

twórczością Friedricha Nietzschego (Szpociński, 2006). W ramach tego modelu wyróżniono postawy: antykwaryczną, historyczną i monumentalną (uzupełnioną o wymiar rodzinny, lokalny oraz narodowy). Drugi model opierał się na strukturalnej definicji postaw wyprowadzonej przez M. Brewstera Smitha (za: Szymczyk, 2005) i utrwalonej przez Milтона Rokeacha (Turowski, 2001), a w polskiej nauce rozpowszechnionej za sprawą Stefana Nowaka (1973). W ramach tego modelu wyróżniono trzy komponenty: afektywny, poznawczy, behawioralny. Podkreślenia jednak wymaga, że już na etapie opracowania koncepcji badania żywiliśmy przekonanie, że skalowanie postaw wobec przeszłości oraz historii może być prowadzone na wiele innych sposobów, a dokonanie wyboru określonego podejścia jest w dużym stopniu zależne od tego, jakie kwestie analityk chce uwypuklić.

Ewentualne wystąpienie różnic pomiędzy podejściami przyjętymi przez nas oraz przez autorów tekstu „Wymiary postaw wobec historii” można byłoby uznać jako do pewnego stopnia naturalne, biorąc pod uwagę inny punkt wyjścia do prowadzenia analiz. Z naszej perspektywy dane pozyskane w ramach *Badania postaw młodzieży*

¹ „Attitudes can be measured” to tytuł klasycznego tekstu Louisa Leona Thurstone’a z 1928 r. Tekst ten zapoczątkował ilościowe badania nad postawami (Nowak, 1973).

* Adres: al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów.

E-mail: malicki@ur.edu.pl

© Instytut Badań Edukacyjnych

szkół ponadgimnazjalnych wobec historii Polski XX w. były danymi pierwotnymi, co wynika z faktu, że w naszym zespole opracowaliśmy koncepcję badania oraz narzędzie badawcze². Dlatego przystępując do skalowania postaw, konsekwentnie realizowaliśmy przyjęte założenia teoretyczne, których operacjonalizację stanowiły konkretne pytania zadawane w kwestionariuszu. Dla autorów artykułu polemicznego zebrany materiał empiryczny stanowił dane wtórne, dlatego mogli oni spojrzeć na uzyskane wyniki badania w nieco inny sposób. Przyjęte założenia teoretyczne na etapie projektowania narzędzia badawczego były dla nas kluczowe również na etapie interpretacji zebranego materiału empirycznego. Z drugiej strony, traktując opracowane narzędzie badawcze w duchu koncepcji dzieła otwartego Umberta Eco (2008), dopuszczamy inne sposoby interpretowania i agregacji zmiennych zawartych w kwestionariuszu.

Zgadzamy się ze stanowiskiem autorów artykułu wypracowanym na podstawie wypowiedzi Bogdana Wojciszkego i Dariusza Dolińskiego, że strukturalna definicja postaw nadaje się do prowadzenia analiz, gdy przedmiot postawy jest czymś konkretnym i jest niezbyt użyteczna, gdy jest on abstrakcyjny. Historia Polski XX w. z pewnością należy do abstrakcyjnych przedmiotów postaw. Dlatego w odniesieniu do tak rozumianego przedmiotu postawy strukturalna definicja nie została przez nas zastosowana, przyjęliśmy za to koncepcję doświadczania historii w życiu codziennym. Konkretnym przedmiotem postawy może być natomiast wybrane wydarzenie z historii Polski XX w. Jeden z modułów zawartych w kwestionariuszu odnosił się

właśnie do konkretnych wydarzeń historycznych. W celu „skonkretyzowania” tych wydarzeń w percepcji uczniów pytania dotyczące wybranych wydarzeń historycznych były poprzedzane materiałami filmowymi obrazującymi przebieg tych wydarzeń. Dzięki takiemu rozwiązaniu opracowanie typologii postaw z zastosowaniem strukturalnej definicji było możliwe i zasadne³. Zatem zgodnie z tym podejściem typy postaw wobec historii Polski XX w., wyróżnione z zastosowaniem strukturalnej definicji postaw, mogą być postrzegane jako skumulowany wynik postaw wobec wybranych wydarzeń historycznych.

Wyniki otrzymane na podstawie części kwestionariusza dotyczącej postaw w odniesieniu do konkretnych wydarzeń historycznych nie zostały poddane analizie przez autorów artykułu „Wymiary postaw wobec historii”, dlatego rozwiązanie zastosowane w tym artykule może być porównywane jedynie do naszej typologii opartej na koncepcji doświadczania historii w życiu codziennym. Porównując zastosowane rozwiązania, można zauważyć, że procedury skalowania były podobne. Autorzy artykułu, podobnie jak my, w pierwszym kroku (w celu wyróżnienia typów postaw) zastosowali eksploracyjną analizę czynnikową, a w kroku kolejnym przeprowadzili analizę rzetelności skali. Oba etapy można uznać za kluczowe w procesie wyróżniania typów postaw.

Przeprowadzone analizy doprowadziły Ludmiłę i Piotra Rycielskich do niemalże identycznych rezultatów w stosunku do osiągniętych przez nas. Wyróżnione podskale stanowią dokładne odwzorowanie typów postaw przedstawionych w naszym artykule (Malicki i Piróg, 2016a) oraz

² Przy wsparciu zespołu ekspertów z Instytutu Badań Edukacyjnych pod kierunkiem prof. Jolanty Choińskiej-Mika oraz ekspertów zewnętrznych: prof. Andrzeja Szpocińskiego, prof. Grzegorza Adamczyka, prof. Roberta Szweda i dr. Rafała Boguszewskiego.

³ Przy czym w ograniczonym stopniu możliwe było zoperacjonalizowanie komponentu behawioralnego ze względu na trudności w określeniu dyspozycji do zachowań trafnie odnoszących się do poszczególnych wydarzeń ze względu na to, że są to wydarzenia przeszłe.

monografii (Malicki i Piróg, 2016b)⁴. Podskala „postawy wobec historii własnej rodziny” jest tożsama z „postawą rodzinno-monumentalną”; „postawy wobec historii jako przedmiotu i dziedziny wiedzy” z „postawą narodo-histeryczną”; „postawy wobec historii miejsca zamieszkania” z „postawą lokalno-histeryczną”, a „wstyd kolektywny” z „postawą patriotyczno-afektywną”. Zatem propozycja autorów tekstu „Wymiary postaw wobec historii” w praktyce sprowadza się jedynie do nadania innych nazw dla tych samych typów postaw. Przy czym nazwy te są węższe zakresowo. Podobnie jak w zaproponowanych przez nas nazwach akcentowany jest wymiar rodzinny, lokalny i narodo-owy (do czego sprowadza się postrzeganie historii jako dziedziny wiedzy), jednakże przy całkowitym pominięciu kluczowej dla takiego, a nie innego zaprojektowania narzędzia badawczego koncepcji „funkcjonalności” i „żywołności” zakładającej istnienie wymiaru antykwarycznego, historycznego i monumentalnego.

Inną różnicą jest to, że w ramach naszej analizy wyróżniliśmy sześć typów postaw, a autorzy artykułu polemicznego – jedynie cztery typy. Oprócz wspomnianych powyżej wyróżniliśmy: „postawę monumentalną” oraz „postawę antykwaryczną”. Innymi słowy, autorzy artykułu uzyskali niemalże identyczne wyniki swoich analiz, nazywając w sposób zawężony wyróżnione typy postaw. Pominięcie postawy antykwarycznej można uznać za drugorzędne w kontekście uzyskanych wyników badania z tego względu, że na ten typ postawy złożyły się tylko dwa wskaźniki i to odniesione w sposób negatywny – jako niezgadanie się z tymi stwierdzeniami.

Pominięcie postawy monumentalnej w naszej ocenie nie jest jednak właściwe z tego względu, że złożyło się na nią pięć trafnych wskaźników, spójnych pomiędzy sobą fasadowo ze względu na odnoszenie się do kwestii dostrzegania związku wydarzeń z przeszłości z terażniejszością. Zatem osoby przejawiające postawę monumentalną można uznać za cechujące się najwyższym poziomem refleksyjności czy wręcz dojrzałości osób przejawiających taką postawę.

Otrzymanie niemal identycznych rezultatów analiz nie uzasadnia stosowania pojęć w naszym przekonaniu nieadekwatnych do analizowanej problematyki. Podkreślić tu należy z całą mocą fakt, że badanie i zastosowane w kwestionariuszu wskaźniki były rezultatem bardzo konsekwentnego czerpania ze wspomnianej koncepcji „funkcjonalności” i „żywołności” pamięci Szpocińskiego. Zastosowanie tej koncepcji skutkowało użyciem wielu pozycji, które wniosły do badania szczególnie wymiar podejmujący zagadnienie dostrzegania relacji pomiędzy własnym losem (względnie wspólnoty lokalnej i narodo-owej) a przeszłością. W związku z tym analizowanie odpowiedzi w oderwaniu od tych pojęć czyni nowe klasyfikacje i terminologię nie tyle zubożającymi, ile wręcz niezrozumiałymi. Najlepszym przykładem może być choćby pojęcie „postawy wobec historii własnej rodziny”. Nie oddaje ono istoty rzeczywistego charakteru tego typu postawy, w którym tak mocno ujawniła się kwestia dostrzegania relacji i związków historii rodzinnej z indywidualnym losem ucznia (ujawnienie tego aspektu było ważnym celem badania). Pojęcie „monumentalności” jest nierozzerwalnie związane z tą grupą pozycji, a sprowadzanie jej jedynie do „historii własnej rodziny” podważa i narusza sprawczy charakter przywoływanej koncepcji teoretycznej. Zastępowanie w tym przypadku zaproponowanych już

⁴ Przez „dokładne odwzorowanie” rozumiemy w tym kontekście składanie się na daną podskalę wyróżnioną przez autorów artykułu „Wymiary postaw wobec historii” dokładnie tych samych pozycji, jak w przypadku typów postaw wyróżnionych przez nas.

pojęć innymi (zwłaszcza gdy nic istotnego nie wnoszą) jest przejawem ignorowania ważnej koncepcji teoretycznej, która była inspiracją omawianego tu projektu. W badaniach naukowych takie sytuacje nie powinny mieć miejsca.

Przystępując do lektury artykułu „Wymiary postaw wobec historii”, którego celem było dokonanie empirycznej rewizji opracowanej przez nas skali postaw wobec historii, spodziewaliśmy się, że autorzy zaproponują inny sposób skalowania w stosunku do zaproponowanego przez nas. Artykuł taki byłby z pewnością doniosły poznawczo, ponieważ stoimy na stanowisku, że postawy można mierzyć na wiele różnych sposobów w zależności od celów postawionych przez badaczy, a zwłaszcza poprzez czerpanie inspiracji z różnych teorii społecznych, których przedmiotem jest pamięć i historia (co zawsze powinno poprzedzać jakikolwiek proces badawczy). Nie może natomiast nadmiernie twórczych skutków przynieść proces analiz statystycznych oparty na materiale, który już z konkretnej koncepcji teoretycznej się narodził, i którego zmienne i wskaźniki są pochodną takiej koncepcji. Jeśli takie analizy powstają, to powinny nawiązywać ściśle do terminologii koncepcji teoretycznych, znajdujących się u ich podstaw.

Autorzy artykułu osiągnęli niemalże identyczne rezultaty swoich analiz w porównaniu do tych, które zostały wykonane przez nas, co przyjmujemy z satysfakcją jako potwierdzenie zasadności użycia przez nas omawianej koncepcji „funkcjonalności” pamięci społecznej. Nie oznacza to, że traktujemy tę koncepcję jako jedynie możliwą dla tego rodzaju badań. Pogląd ten wyraziliśmy we wspomnianej monografii: „postawy wobec historii to zjawisko zbyt złożone, by móc je zamknąć w zaproponowanych modelach badawczych, które należy traktować jako propozycję do dalszych badań w przyszłości” (Malicki i Piróg 2016b, s. 169).

Uważamy jednocześnie, że niecelowe jest stosowanie nowych terminologii i pojęć tam, gdzie nie wnoszą one nowych treści, zubażając lub wypaczając wręcz już istniejące. Wyniki przeprowadzonych badań były rezultatem bardzo konsekwentnej realizacji założeń teoretycznych. Zbliżone wyniki w obu porównywanych artykułach wskazują jedynie na poprawnie przeprowadzony pierwotny proces analiz statystycznych, oraz na to, że teoria „funkcjonalności” pamięci przywołana za Szpocińskim, jest bardzo użyteczna i warto ją stosować w podobnych badaniach w przyszłości. Stanowi ona także istotne wzbogacenie empirycznych badań nad tą tematyką.

Na zakończenie pragniemy podkreślić, że celem zaprojektowanego przez nas badania było przede wszystkim zwrócenie większej uwagi na problem „funkcjonalności” w refleksji nad historią i przeszłością w przyszłych badaniach tej problematyki. Nie tyle analizowania wiedzy o tych ważnych wymiarach społecznej rzeczywistości, ile przede wszystkim różnorodnych form ich doświadczania, refleksji nad nimi oraz wyciągania wniosków co do relacji pomiędzy przeszłością a własnym losem. Nauczanie historii nazbyt często (i ze szkodą dla formowania postaw młodych ludzi) przybiera postać kształtowania postaw „historycznych”, podczas gdy rzeczywistym celem winno być kształtowanie postaw „historyczno-monumentalnych”. Taki był też główny postulat wyartykułowany w naszej monografii podsumowującej zrealizowane badanie.

Literatura

- Eco, U. (2008). *Dzieło otwarte. Forma i nieokreśloność w poetykach współczesnych*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Malicki, K. i Piróg, K. (2016a). Postawy uczniów szkół ponadgimnazjalnych wobec przeszłości i historii Polski XX w. *Edukacja*, 138(3), 7–21.
- Malicki, K. i Piróg, K. (2016b). *Postawy młodzieży*

- ponadgimnazjalnej wobec przeszłości i historii Polski XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Nowak, S. (1973). Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych. W: S. Nowak (red.), *Teorie postaw* (s. 17–87). Warszawa: PWN.
- Rycielska, L. i Rycielski, P. (2016). Wymiary postaw wobec historii. *Edukacja*, 139(4), 115–130.
- Szpociński, A. (2006). Formy przeszłości a komunikacja społeczna. W: A. Szpociński i P. T. Kwiatkowski, *Przeszłość jako przedmiot przekazu* (s. 7–66). Warszawa: Scholar.
- Szymczyk, J. (2005). *W świecie ludzkich kreacji*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Turowski, J. (2001). *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Tekst złożony 12 grudnia 2016 r., przyjęty do druku 16 grudnia 2016 r.